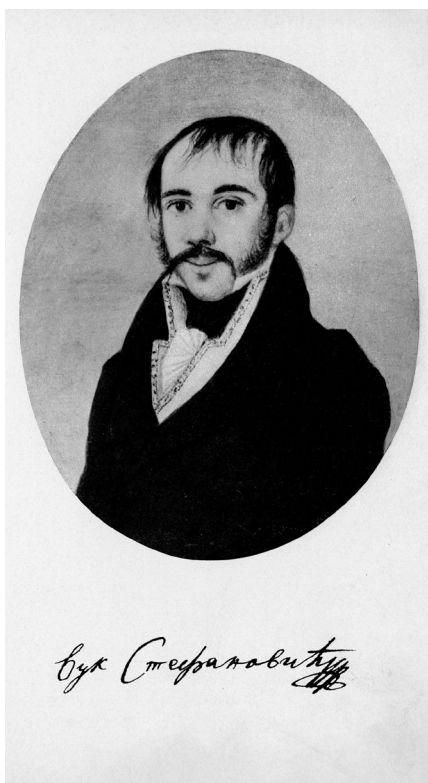
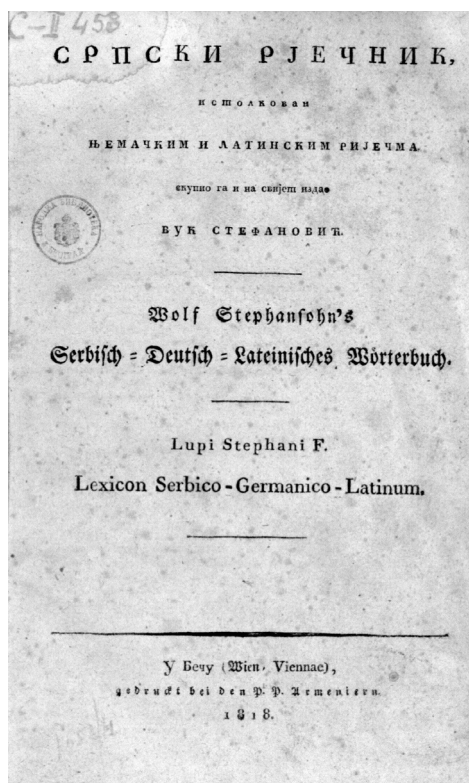

ПОВОДОМ ДВЕСТА ГОДИНА ОД ОБЈАВЉИВАЊА СРПСКОГ РЈЕЧНИКА ВУКА КАРАЏИЋА (1818–2018)

Уредила Зоја Карановић

Обредна лексика и ритуална пракса у вези с рођењем у *Српском рјечнику* (1818) Вука Стефановића Караџића

Зоја Карановић

Обредно-обичајна пракса у вези с дететом и око детета, везана за његове прве дане живота, разуђена је и богата и састоји се од низа табуа и ритуала који започињу још у пренаталном периоду. Наставља се након порођаја и представља поступке његовог одвајања од *оног* света и везивања за *овај* и људску заједницу. Предмет овог рада је испитивање номинације обредних поступака везаних за дете и његово окружење у најранијем периоду живота и дескрипција обредно-обичајне праксе забележене у *Српском рјечнику* (1818). Ова пракса обухвата не само сферу језика већ и сферу културе, односно рефлектује реалије из духовног и материјалног живота човека с краја 18. и почетка 19. века, али и шире, и тако омогућава његово боље разумевање, у чему се, између осталог, чита значај ове књиге.

Кључне речи: Вук Караџић, *Српски рјечник* 1818, рођење, обредна лексика, обредна пракса, српска култура

Обредно-обичајна пракса око рођења, везана за долазак детета на *овај* свет, његове прве дане, месеце и године живота, у традиционалној култури богата је и разуђена и састоји се од низа табуа и ритуала који започињу још у пренаталном периоду. Наставља се након рођења, у првим месецима и годинама, и у основи представља поступке одвајања од *оног* света и везивања за људску заједницу.¹ Сходно томе, ови поступци могу се поделити у три њихове фазе: радње које се врше око рођења детета, затим кумовање, односно именовање и крштење и обреди око крштења, те ритуали који се обављају око детета у раним годинама живота.

¹ Ван Генеп (2005: 15, 49–76) ове поступке назива и обредима прелазних стања, о чему говори детаљно у својој чувеној књизи. И у нашој етнографској литератури могу се пратити њихове фазе на чему у магијском кључу инсистира Бојан Јовановић (1995: 71–123).

И у српској етнографској литератури евидентирани су различите обредно-магијске радње које се спроводе у вези с рођењем детета. Оне су везане за пресецање пупчане врпце² и поступке који се врше с постељицом³, затим повијање, замотавање и облачење новорођенчета у одређену врсту тканине или одеће⁴, полагање на земљу или камен⁵, шкропљење и купање⁶, кађење⁷, задојавање⁸, опојасивање детета и породиле⁹, чување новорођенчета и његове мајке, односно бабине¹⁰, даривање односно повојница¹¹, заједничко јело и пиће за укућане и госте који долазе за време бабина, песме које се том приликом певају, као и различите забране за породилу и дете, посебно табу излажења из куће током одређеног броја дана. Следи давање имена тј. крштење¹², за које се често везује прво полагање у колевку¹³, стављање заштитних обележја, предмета и амајлија на новорођенче и у његову близину¹⁴ (што

² В.: Ђорђевић 1941/1990: 131–135; Јовановић 1995: 80.

³ В. етнографске податке и тумачења у: Јовановић 1995: 81; Требјешанин 2009: 56; Плотникова 2004: 166–170.

⁴ Дете се умотавало у очеву стару кошуљу али и у друге одевне предмете и тканине (Требјешанин 2009: 62, 66–67, 77; Узењова 2001: 290).

⁵ Овај обред спроводио се у функцији везивања детета за земљу и, последично, припадности земљи и хтонском свету, али и његовог ојачавања (Јовановић 1995: 78–79; Требјешанин 2009: 77).

⁶ Обреди везани за купање превасходно су лустративног карактера, в.: Ђорђевић 1941/1990: 153; Требјешанин 2009: 58–59; Јовановић 1995: 107–108, са припадајућим изворима и литературом.

⁷ О кађењу новорођенчета у заштитној и лустративној функцији код Срба в.: Требјешанин 2009: 82; Јовановић 1995: 93, са изворима и литературом.

⁸ О првом дојењу односно задојавању у српској традиционалној култури в. изворе и интерпретацију: Ђорђевић 1941/1990: 225–228; Требјешанин 2009: 60–61; Јовановић 1995: 108–110.

⁹ О опојасивању као ритуалу одвајања од *оног* света и заштите у оквиру припадајућих обреда в.: Ђорђевић. 1984: 115; Петровић 1998д: 335–336; Требјешанин 2009: 76–77; Плотникова, 2001б: 434; Карановић 2008: 89–109.

¹⁰ О бабинама у етнографској грађи и литератури, са географском распрострањеношћу обреда, в. Требјешанин 2009: 64–65; Плотникова 2004: 145–162.

¹¹ О томе да ли повојница представља само један од обреда за време трајања бабина или је самосталан ритуал у науци не постоји консензус (Требјешанин 2009: 66–67; Плотникова 2004: 145–162).

¹² О крштењу и именовању детета у народној култури Срба и Словена в. грађу и литературу у: Ђорђевић 1941/1990: 243–262; Требјешанин 2009: 68–75; Кабакова 1999: 664–667.

¹³ Прво полагање у колевку праћено је различитим радњама и поступцима (Требјешанин 2009: 63). Вршено је најчешће тек после крштења (Толстая 1999: 561). Иначе постоји низ обреда и забрана који су везани за прављење и чување колевке, те полагања новорођенчета у њу (Толстая 1999: 559–562).

¹⁴ У ту сврху служе нпр. бели лук, огледало, везивање црвеног конца, оштри метални предмети – нож, секира, срп, вретено, ватраљ, сребрна пара; биљке јаког мириса,

се може вршити, и врши се и раније), те прво шишање или стрижба која представља архаични облик крштења.¹⁵ И ови ритуали се одвијају приближно у поменутом поретку али се, зависно од конкретне ситуације, могу и преклапати и мењати редослед. Следе обреди у вези с појавом првих зуба¹⁶, првих корака тј. проходавања¹⁷, одевања у складу с полом детета, обрезивање односно сунет који се у јужнословенским културама везује за припаднике ислама. Све ово се чини да би се дете заштитило од утицаја злих сила, бабица, негативног деловања суђеница и других порођајних демона.¹⁸ Иако ово није потпун списак радњи које се обављају око рођења¹⁹, већ само њихово набрајање указује на сложеност садржаја и комплексност функција поступака који се обављају око новорођенчета и нешто доцније. Оне су лустративног и апотропејског карактера и спадају у обреде одвајања од *оног* света и његово постепено увођење у заједницу.²⁰ То је Вук већ у првом издању *Рјечника* делимично показао, а у другом издању даље развијао.

Познато је, наиме, да се он рано заинтересовао за народну културу²¹ и, у њеним оквирима, за одговарајућу (обредну) лекси-

балега, црвени конач, црна боја, гребени, катран, крстићи (Ђорђевић 1984: 115–120; Петровић 1998: 18–19; Требјешанин 2009: 78).

¹⁵ Стрижба је иначе прастари обичај и бележи се у Дубровнику још у 15. веку (Петровић 1998: 278–279, 281). О стрижби код Срба в. пре свих Ђорђевић 1941/1990: 263–273, затим Требјешанин 2009: 111–112.

¹⁶ О ритуалима, магији, табуима везаним за појаву првих зуба: Требјешанин 2009: 109–110.

¹⁷ Ритуали везани за проходавање детета, према етнографској грађи коју помиње Т. Ђорђевић (1941/1990: 142–146), као и доцнији истраживачи (Требјешанин 1991: 118–120), разнолики су и сложени и врше се не само да би дете проходило, већ и да би се правилно социјално усмеравало.

¹⁸ О суђеницама, бабицама и некрштенцима в. Јовановић 1995: 99–106. О порођајним демонима в.: Ђорђевић 1984: 112–114; Раденковић 20016: 520.

¹⁹ Поступци варирају од прилике до прилике и од краја до краја, при чему се одређене радње могу одвијати истовремено; поредак и називи такође могу варирати. Сами поступци обухватају, као и сваки обред, забране деловања и прописане радње и текстове које изводе одређена лица, те реквизите што се везују за утврђено време и место коришћења, а они се у култури именују на специфичан начин и имају симболички, шифровани смисао (в.: Толстой 1995: 63; Плотникова 2004: 145–151).

²⁰ Овај списак поступака сачињен је иницијално према поступцима које наводи Ван Генеп (2005: 73), који је први сачинио њихову листу и на одређени начин их систематизовао. Списак је допуњен према одговарајућој етнографској литератури са словенског подручја, те је знатно шири и развијенији.

²¹ Караџић је био потакнут Копитарем, Гримом, Мушициким, о чему су писали Стојановић (1924), Филиповић (1972), Радовановић (1973) и други. У писму Мушичком 1816. Вук каже: „Копитар ме на то наћерао“ (Филиповић 1972: 520). Грим је Вуку у априлу 1815. упутио Циркулар за прикупљање народног блага, а за ову при-

ку²² и ритуалну праксу везану за одређене тренутке у човековом животу²³. То се у вези с *Рјечником* може пратити у његовој раној преписци, где се каже: „У Рјечнику ће Србском бити описани скоро сви обичаји Србски“ (Караџић 1988: 122), а затим у Предговору уз *Рјечник*, где се Вук осврће на „ђекоје народне обичаје“²⁴ (Караџић 1818/1966: VIII) које, како каже, настоји да објасни и истумачи: „У Рјечнику треба да се истолкује и опише што се боље може све што народ о ријечи једној зна и приповиједа“ (Караџић 1818/1966: VIII).²⁵ И управо овакво фокусирање на однос речи и културе, односно језика и културе савременог доба, до краја ће остати његова преокупација и један је од најважнијих задатака. То се показује и у лексици поменутог типа, која постаје извор и основа за разумевање обреда вршених око рођења код нас, али и шире.

И мада се у *Рјечнику* Вука Караџића (1818), у односу на одговарајућу обредну лексичку у целини, нашао релативно мали број лексема које аутор повезује с поменутом ритуалном праксом, или се оне могу довести у везу с рођењем, њихов значај, као што ће се видети, није занемарљив.

Тамо су одреднице без објашњења – *амајлија*, *бабице*; *Вук*; *дојење*, *дојиља*, *дојити*, *дојка*; *колевка*, *колијевка*, као и *бешика*²⁶ и *шика*, уз коју

лику посебно су важни били обичаји (Филиповић 1972: 520–522). А подржавали су га и други сарадници, о томе в. Радовановић 1973: 70–71.

²² Под обредном лексиком подразумевају се речи које се односе на означавање лица, атрибута и радњи, одређивање њиховог времена и места, као и реалија обреда, односно акционалне, предметне, персоналне, локационе, хронолошке димензије. Та лексика чини део система датог језика и културе у којој се обред формирао (Плотникова 2004: 115).

²³ Караџић их је називао „обичаји о најзнатнијим људским догађајима“ и „обичаји о најзнатнијим празницима“ (Караџић 1867/1972: 217, 153). Плотникова их везује за породичну обредност (*семејствена обрядност*, 2004: 9).

²⁴ Систематског рада на бележењу лексике обредног карактера пре Вука није било, иако је било случајних, узгредних и спорадичних, свакако важних помена, понекад и описа из пера странаца, међу којима је посебно значајан Алберто Фортис (1774), али и домаћих људи: Јеротеј Рачанин (1704), Antun Matija Relković (1776), Јован Рајић, Доситеј Обрадовић, Ђорђе Бранковић, Василије Бркић (1771), Петар Руњанин (1775–1739), Стеван Стратимировић, Сава Текелија – в. Филиповић 1972: 516–531.

²⁵ На ово су скренули пажњу више пута нпр. Миленко Филиповић, Миљана Радовановић (в. лит.).

²⁶ Ова реч се издваја како би се илустровао Караџићев поступак бележења лексике у *Рјечнику*. Вук већ од првог издања штампа речи из различитих крајева, екавски и ијекавски, са изведеницама и синонимима, што донекле доводи у питање тврдњу да је ово дело речник једног краја.

се налази стих: „У маленој шици колијевци“, што је добра илустрација Караџијевог омиљеног поступка објашњења речи стиховима; затим *крзница*; *крстити*, *крштење*, *кршћавати*, *кршћење*; *пород*, *породиља*, *породити*, *порођај*; *суђенице*; *трудна жена*; *урокљив*; *шишати* – Вук их доноси са изведеним речима или без њих. Следи скуп речи: *сунет*, *сунетити*, *сунећење*, *сунеџија*. Лексеме уз које Караџић даје објашњења, повезане с поменутом ритуалном праксом и веровањима јесу: *бабине*; *једномесечићи*; *кошуљица*; *колалом*, *лалом*; *крсти куме дете*; *кум* и изведене речи. Такође: *материце*; *напијати*; *оци*; *повојница*; *поступаоница*; *прикумак*; *спати*; *сунет*; *цуп*; *чекало*, *шишано кумство* и, посредно, *реч суђење*. Речи, дакле, нема много, али упркос њиховом броју, све ове одреднице објашњењима упућују на најважније ритуале и њихове најбитније моменте, из чега се може наслутити да је Вук још тада о њима доста знао – чак много више него што је непосредно донео, што ће се овде и показати.

У оквиру најразвијенијег објашњења из овог круга лексема, уз реч *бабине*²⁷ доноси се опис једног од најважнијих српских и општесловенских обичаја – чувања детета након рођења²⁸. Ту је укључено неколико лексема и синтагми из блиског семантичког окружења (*повојница* или *колалом лалом*), с низом радњи у вези са социјализацијом новорођенчета. Тамо се, на пример, каже: „Код Срба трају бабине обично седам дана. За тије седам дана долазе жене на бабине и доносе част (пите, уштипке, ракију, вино) и ђетету дарове, те се часте и веселе. А ноћу долазе комшинице и комшије, познаници и познанице, те чувају бабине, тј. сједе сву ноћ код породиље и разговарају се и пјевају“. У то време од неколико дана и посебно ноћу, новорођенче, како показују доцнији записи, и јесте изложено утицају злих сила, највише *суђеница*, и *бабица*²⁹, али и вештица (и других демонских бића) који могу да му нашкоде (мада се то у образложењу директно не каже), што јасно упућује на разлоге бдења о којем се овде говори. Каснија истраживања показала су да је мало дете посебно подложно уроку³⁰, што уз одредницу *урокљив* Караџић сасвим сведено али потпуно јасно каже – наво-

²⁷ Бабине помиње још Фортис 1774 (1984). Од обичаја везаних за животни циклус Фортис говори и о нарицању, радњама око умрлог, подушју, знацима жалости.

²⁸ Да је Караџић мислио управо на чување, показује још Тихомир Ђорђевић (1984: 114), затим и Плотникова (2016: 88), која се овом врстом обредне лексике на јужнословенском терену бавила систематски.

²⁹ Бабице према етнографској литератури делују седам дана по рођењу (Ђорђевић 1984: 106–112). Суђенице су најопасније у прва три дана – в. записе из Бољевца, Лесковца, Врања, Ниша у: Раденковић 20016: 519.

³⁰ Породиља и дете су иначе највише подложни уроцима, што показују и етнографски записи и истраживања (Јовановић 1995: 93–99; Петровић 1998ђ: 444–446).

ди да се може урећи „н. п. дијете“. Управо због наведених опасности је и било неопходно да се уз дете налазе чувари (у овом случају чланови уже и шире заједнице – комшинице и комшије, познаници и познанице. То се даљим описом значења одреднице *бабине* и потврђује: „Тада не смије ни једно заспати: зашто други једва чекају да га огаре, или да му пришију штогођ (какав дроњак, или читаво ћебе) за аљине“. Познато је да управо демонска бића, какве су суђенице, бабице и вештице, делују ноћу и оне су најопасније у прва три, односно седам дана³¹, па је очито зашто је Караџић инсистирао на поменутом временском сегменту, иако он уз одреднице *бабице* и *суђенице*, које посебно издваја³², то није рекао (за њих не даје објашњења). Вуку је очито било важно да их барем помене. У опширном објашњењу речи *вјештица* у *Рјечнику* постоји мали сегмент који се односи на њихово деловање на децу, где се каже: „Кад у каквом селу помре много ђеце (и људи), и кад сви повићу на коју жену да је вјештица и да је она појела: онда је вежу и баце у воду“. Тиме се наговештава постојање веровања у погубан утицај вештица на децу, али се помиње и сурова пракса кажњавања жена које су некада биле оптуживане за вештичарење. А све ово потврђује да се у поменутом објашњењу из *Рјечника* ради о спречавању утицаја злих сила на новорођенче. Потврда томе је и пословица коју Караџић такође прилаже уз одредницу *бабине*: „Није седму ноћ дочуван“, којом се алудира на неуспех у чувању у периоду кад су порођајни демони најопаснији. Међу средствима заштите у објашњењу речи *бабине* помиње се и потреба непрестаног гласања, где се каже да тада, док чувају новорођенче, „разговарају се и пјевају“. А управо разговор и инвертни говор, односно певање, представљају јаке тераче демона.³³ У објашњењу одреднице, затим, наведена је песмица која се том приликом певала:

Ој на делу, на голему, боб се зелени!
 А ко га је посејао, те се зелени,
 Мирко га је посејао, те се зелени,
 Ружа га се назобала, срце је боли,

и то с напоменом уз очево име, у којој се каже: „Или како буде име оцу“. Њена важност потврђена је у Лајпцишком (1824: бр. 374) и Бечком издању (1841: бр. 679), где су стихови поново штампани, али с

³¹ О томе да је време деловања злих сила на новорођенче и породиљу временски ограничено на одређени број дана односно ноћи, пошто оне углавном делују ноћу, в.: Bratić 1993: 5–76; Петровић 1998а: 18–19.

³² Оне се од давнина помињу у литератури на јужнословенским просторима, још од 14. века (Раденковић 2001б: 518–521).

³³ О томе да демони не воле људски глас в.: Раденковић 2001а: 12.

измењеним именом оца, Ранко – и управо то потврђује континуитет бављења овим обредом, али указује и на пригодност извођења песме, док се именовањем оца и мајке дете за њих не само везује, већ се они појављују и као његови заштитници. Исто тако, вишезначна (скривалачко-откривалачка, па отуда и у функцији заштите) метафора боба за дете повезана је с распрострањеним веровањем да је ова биљка симбол зачећа³⁴, али и с уверењем да је боб хтонична биљка³⁵, чиме се алудира на кружно кретање живота. Тако све заједно илуструје дететову позицију на граници светова, будући да је оно, након рођења, и *тамо* и *овде*, *ни тамо*, *ни овде* и из тог нејасно дефинисаног простора неопходно је да што безболније буде премештено у свет људи. Зато се у аналогној функцији везивања за родитеље и претке могу разумети и стихови:

Колалом, лалом, ко му отац беше,
Колалом, лалом (тај му ***) отац беше,
Колалом лалом, ко му деда беше,

које Карацић такође доноси у оквиру исте одреднице. Овим стиховима исказује се нужност препознавања биолошке и социјалне припадности новорођенчета граничним просторима, непосредно након рођења, као и потреба да се оно уз помоћ оца и деде преведе у *овај* свет. А синтагма *колалом лалом* издваја се у *Рјечнику* и као посебна одредница, што ову ситуацију и њену важност код социјализације даље потврђује. Стога се може закључити да је Вук у тренутку док је састављао *Рјечник* знао више о веровањима и обичајима везаним за новорођенче него што је могао директно показати.

Да је о речима непрестано размишљао као о „складиштима“ народних представа о животу показује се затим насловом књиге *Живот и обичаји народа српскога*, која је недовршена публикована постхумно (1867). Тамо, на пример, он из *Рјечника* (1818, 1852) преузима објашњење уз одредницу *бабине* и додаје три до тада необјављене песме (Карацић 1867/1972: 217–218). Песме су мотивски везане за оглашавање рођења мушког детета, те за везивање новорођенчета благословом за оца, мајку и родбину, стиховима: „Јовану се син родио“; „Ферим тебе, љуби моја / као госпођи“; и „Њој долазе сви свекрови / редом господа / ферим тебе, снахо наша / сина родила“. Ове песме,

³⁴ То је у више наврата показано (Плотникова 2015: 88), а у српској традицији везу боба с плодношћу потврђује и обичај да невеста у недрима понесе боб да би што пре затруднела (Петровић 1998б: 38).

³⁵ Боб је у српској култури важна биљка и у мртвачком култу (Чајкановић 1994: 257).

као и претходне, указују на нужност превођења детета у свет људи и имплицитно говоре о фаворизовању мушког порода у патријархалној култури, што је Караџић песмом и намеравао да покаже.

На граничну позицију новорођенчета у односу на *овај* и *онај* свет скреће пажњу и потреба да се оно дарује (први пут). О томе је такође говорено у одредници *бабине*, што Вук посебно допуњава у објашњењу уз реч *повојница*: „Част и дар (ђетету чарапице, капу или кошуљу), што се шаље породиљи послѣ порођаја“. Тиме се ове две одреднице међусобно допуњују и сплићу, асоцирајући аналогне функције давања и, истовремено, даље показују да је Вук свој *Рјечник* заиста градио као књигу народног живота, наравно онолико колико је то било могуће у датом тренутку и у таквој врсти књиге.

И лексема *једномесечићи* повезана је својим значењем с рођењем и односи се на децу из исте породице која су на свет дошла у истом месецу, недељи, дану, али се њено објашњење у *Рјечнику* одмиче и даље од рођења, на последице које таква деца трпе током живота код женидбе, болести или смрти једног од њих.³⁶ У опису ове одреднице Вук наговештава табуе у вези са женидбом једног од тако рођене деце; а у *Рјечнику* је показано и како су они повезани даље, радњама које се проводе након смрти једног од њих, како он за собом не би повукао другога. Тамо се каже: „Кад се једно од једномјесечића жени, или удаје, онда друго не смије бити код куће (него га пошаљу куд у друго село).“ Или: „Кад једно умре, онда метну једну ногу у путо мртвога, а у друго живога, па онда оно живо дозове каквог момка (с којим се пази) и рече му 'Да си ми по Богу брат, пусти ме (или одријеси ме)'. Онда онај отвори путо и пусти га.“ Негативне последице рођења деце у једној породици истог месеца (дана, недеље) заправо имплицирају постојање веровања у њихову повезаност аналогним судбинама, што се у Караџићевом раном опису и очитује. Тако се уједно алудира на узрочно-последичну повезаност кризних тренутака у животу јединке у култури, коју је Караџић у свом делу доследно описивао.

О повезаности судбине детета с рођењем и начином на који је рођено говори се и уз објашњење речи *видовит*, где се каже да је то „дијете које се роди у кошуљици“. „И такви послѣ човјек (приповиједају), или жена, иде за вилама и зна више него други људи“, односно оно има натприродне моћи. А у вези с овим је и објашњење које аутор *Рјечника* даје уз лексему *кошуљица* сф. *водењак*: „Које се дијете роди у кошуљици, за оно се мисли да је видовито“. И даље, сф. *вједогоња*, са два поређења у тумачењу речи: „Лети као вједогоња; јак

³⁶ О међусобној повезаности једномесечића у веровањима в.: Петровић 1998в: 225–226; Плотникова 2001а: 244–246.

као вједогоња“, што у потпуности одговара раширеним веровањима код нас и у словенском свету везаним за овакву децу и људе.³⁷ Управо рођење таквом човеку пречи да се сасвим укључи у заједницу, што носи амбивалентну семантику његове судбине и ову лексему доводи у исти круг значења. У вези с предодређеношћу живота моментом и начином рођења је и објашњење уз реч *суђење*³⁸: „Наш народ мисли да је сваком човјеку суђено шта ће му се у вијеку догодити и каквом ће смрћу умријети и да се човјек од суђења не може сачувати“ – иако се оно директно не везује за само рођење. Караџић, дакле, доноси малу антологију текстова који показују и фаталистички однос нашег народа према животу у прошлости, што је било инспирација за настанак различитих веровања и прича, од којих и Вук у *Рјечнику* наводи једну.

Реч *амајлија*, предмет који се некада широко користио у заштити новорођенчета и детета али и одраслих, у *Рјечнику* је пропраћена објашњењем које се односи на природу овог артефакта. То је „запис или чини какве што се носе уза се, н. п. амајлија од пушке, од главобоље, од грознице [...]. Она кесица или кутијица што се у њој носи запис“. Иако код Вука ношење амајлије није фокусирано на узраст и изостаје њена повезаност с дететом, она је у његовој свести морала бити присутна, пошто су управо деци од рођења некада правили различите амајлије – амајлије су новорођенчадима и деци највише и намењиване.

Посебну групу лексема у *Рјечнику* чине речи које се односе на другу фазу увођења у заједницу – на именовање и крштење. Таква су објашњења уз одреднице *кум*, *прикумак* и њихове изведенице. И оне садрже дескрипцију фрагмената ритуала везаних за овај обред, након чега се иначе сматра да је дете коначно уведено у свет људи, али се описом уз одредницу алудира и на венчано кумство, чиме се ове две фазе у човековом животу, као и код других описа сплићу, упућујући на ауторову свест о повезаности различитих животних фаза у традиционалној култури Срба његовог доба.

У делу који се односи на крштење, објашњење уз реч *кум*, међутим, није фокусирано на црквено крштење, већ на архаичан и општесловенски обичај првог шишања детета – стрижено кумство.³⁹ И то овако: „Кум се зове и онај који први пут стриже косу ђетету⁴⁰; такви кумови бивају и Турци нашим људима и наши људи Турцима

³⁷ Потпуније о аналогној семантици кошуљице и детета рођеног у кошуљици в. Ђорђевић 1941/1990: 125–130; Плотникова 2001в : 291.

³⁸ Етнографска грађа о судбини у веровањима српског народа је обимна и први ју је систематизовао Тихомир Ђорђевић (1941/1990: 148–150).

³⁹ Стрижено кумство помиње се у Дубровнику још 1433 (Петровић 1998г: 279).

⁴⁰ О крштењу код Словена в. Кабакова 1999: 664–666. Некада је обред првог шишања, с разрађеним системом табуа, био распрострањен код Словена (Толстой,

(по Босни).“ Ово је илустровано пословичним стиховима: „Ој, Турчине, за невољу куме! / Не кумим те што ја кума немам.“ Они потврђују да лице које обавља ритуал стриже може бити иноверац (Турчин), с алузијом на институцију кумства у невољи (оно је иначе код нас некада широко практиковано, в. Петровић 1998: 281). При том се имплицира и немогућност да црквени кум буде иноверац. О важности која је придавана овом обреду казује и посебна одредница *шишано кумство*, у чијем се објашњењу дословно понавља оно што је претходно речено.

У објашњењу које прати лексему *прикумак*: „Кумов момак који на крштењу додаје крзницу“, алудира се даље на обред крштења и његове актере, као и на обредни предмет, тканину или кошуљу којом се дете на крштењу умота. Сама реч, пак, као посебна одредница *крзница*, објашњена је једино својим немачким и латинским преводом. На важност крштеног кумства алудира и издвојена синтагма: *крсти куме дете*, као посебна одредница и својеврсни узвик, без објашњења, такође с латинским преводом који упућује на назив за детелину и могуће да је у вези с бројем и распоредом њених латица у облику крста.⁴¹ И уз реч *напијање*, поред осталих прилика уз које се ова високо ритуализована радња обавља, кратко се алудира на крштење: „Србљи напијају кадгођ пију ракију или вино [...] на крсном имену, на свадби, на кршћењу и т. д“, што је даља имплицитна потврда важности крштеног кумства и разумећности ритуала везаних за њега.

О вези с давањем имена детету и страховима везаним за његов живот и здравље говоре објашњења уз неколике речи које Караџић такође бележи. Тако се одредница *Вук* доводи у везу с начином и мотивима надевања тог иначе у народу распрострањеног имена, где се каже: „Кад се каквој жени не даду ђеца, онда нађене ђетету име Вук (да га не могу вјештице изјест’: зато су и мени овако име нађели.“ Тиме се имплицира постојање веровања у заштитну улогу имена, што је у српској култури иначе широко распрострањено⁴², али указује и на трагове веровања у могућу тотемску функцију ове животиње у Срба.⁴³

У *Рјечнику* се налази неколико одредница које се односе на утврђене радње везане за живот детета од једне до две године, као

Усачева 1995: 421–422). Обред првог шишања је широко распрострањен и изван словенског света (Ван Генеп 2005: 64–66).

⁴¹ Тролист је у традицији хришћанских симбола познат као *trifolium*: значење тројединства односно симболике божанске суштине (Лубардић 2013: 60). Можда је у вези с тим и веровање у апотропејску моћ детелине која се, поред осталих предмета, стављала у колевку (Толстая 1999: 560).

⁴² О заштитној моћи имена у српској етнографској литератури в.: Требјешанин 2009: 72–75.

⁴³ У етнографској литератури су иначе забележене различите обредне радње како би се пород одржао (нпр. Тановић 1927: 123–124).

реч *поступаоница*, за коју се каже да се уприличи након проходавања. Тада се меси погача: „Кад почне дијете ићи, онда умијесе погачу, па скупе сву ђецу (која могу трчати) и момчад из куће, па је изломе ђетету више главе, како које одломи комад, а оно бјежи оданде (да и оно дијете онако трчи).“ А уз реч *чекало* је објашњење: „Кад дијете не може одмах (на вријеме) да проговори, онда жене закухају колачић чекалом, па му даду те изједе (да би почело онако брзо говорити као што чекало одскаче од камена и звечи)“, што се односи на околиналну обредну радњу која је била у вези са касним проговарењем и, међу осталим, изводила се с намером да се оно убрза.⁴⁴

За реч *спати, спим*, види *спавати*, Караџић каже: „Али ово се слабо говори, него се чује у пјесмама, н. п.:

Лего спати, Бога звати,
Бог се деси на небеси –
Мајка ми је драга,
Сису ми је дала,
Другу рекла дати,
Кад поћемо спати.“

Овим он илуструје употребу речи у песмици молитвеног карактера, каквима су деца некада учена од раног детињства, и уједно алудира на некадашње подизање и васпитање деце у хришћанском духу које је у фолклоризованој артикулацији повезано с наградом у храни.

И на крају, објашњења уз одреднице *оци* и *материце* односе се на породично-календарске ритуале који су обављани у предбожићно време. Везани су за рођење младог бога, кад и његови божански отац и мајка постају родитељи, па се вероватно по тој аналогiji о овим празницима родитељство и слави. За Материце Вук каже да су „празник који свагда пада у другу неђељу пред Божић (а у прву пред оце). Материце су као женско крсно име: зато што је обичај уочи материца или на материце ујутру) везати све жене које су се мајке назвале [...], па већ оне знаду шта је то; и морају се откупљивати: орасима, сувим шљивама, јабукама...“ Образложење уз реч *оци* аналогно је претходном и поред одређења времена празновања (недељу дана пред Божић) такође садржи помен лица на која се односи (очеви и деца), као и радње које се том приликом врше, у запису: „Какогоћ што жене вежу о Материцама тако људе (који су ђецу имали), о оцима“.⁴⁵

⁴⁴ Поступци који су извођени с поменутом намером иначе су били различити, в. Ђорђевић 1941/ 1990: 146–148.

⁴⁵ Караџићев опис ових празника и ритуала одговара доцнијим, мада развијенијим, етнографским записима (Недељковић 1990: 150, 176), што уверава у његову добру обавештеност о припадајућој обредној пракси крајем 18. и почетком 19. века.

Караџић у *Рјечнику* 1818, дакле, не доноси велики број речи које се односе на обреде око рођења детета и у вези с дететом. Још мањи је број одредница којима он скреће пажњу на одговарајућу ритуалну праксу или је описује. Упркос томе, он уз речи и њихова прецизна и јасна објашњења даје више података него што се то приликом првог читања може учинити. Он ту, поред осталог, антиципира постојање обредне праксе коју ће доцнији сакупљачи истраживати и потврдити (посебно треба истаћи дело Тихомира Ђорђевића који се на Караџића непрестано позивао). Тако лексика о којој је овде реч, поређена с доцнијим бележењима, упућује на континуитет обредне праксе и њени примери се садржином и функцијама у потпуности уклапају у доцније описе. Зато се може рећи да Караџић овде даје неку врсту мапе с много белих поља, својеврсну скицу обреда прелаза везних за рођење и рано детињство, и она чини основу на којој ће се доцнији описи градити. Упркос фрагментарности и недоречености, узрокованој и природом књиге, што је наметала сведеност објашњења, јасно се оцртавају обриси основних обредних поступака који прате рођење детета, његове прве дане, месеце и године живота, што је овде показано.

Библиографија

- Ван Генеп, Арнолд (2005). *Обреди прелаза*. Прев. Ј. Лома, Београд: Српска књижевна задруга.
- Ђорђевић, Тихомир (1984). Порођајни демони у веровању нашег народа. *Наш народни живот* 4. Прир. Н. Љубинковић. Београд: Просвета, 106–124.
- Ђорђевић, Тихомир (1941/1990). *Деца у веровањима и обичајима нашег народа*. Београд, Ниш: Идеа, Просвета.
- Кабакова, Галина Ильинична (1999). Крещение, у: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, том II. Ред. Н. И. Толстой. Москва: Российская академия наук, Институт славяноведения, 664–667.
- Карановић, Зоја (2008). Појас у традиционалној култури и усменом песништву српског народа. *Годишњак Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима* IV, 89–109.
- Караџић, Вук Стефановић (1818/1966). *Српски рјечник истолкован њемачким и латинским рјечима. Сабрана дела Вука Караџића*. Т. II. Прир. П. Ивић. Београд: Просвета.
- Караџић, Вук Стефановић (1988). *Преписка 1 (1811–1821). Сабрана дела Вука Караџића*, књ. 20. Прир. Г. Добрашиновић са сарадницима. Београд: Просвета.
- Караџић, Вук Стефановић (1867/1972). *Етнографски списи. Сабрана дела Вука Караџића*, књ. 17. Ур. М. Филиповић. Београд: Просвета.
- Кулишић, Шпиро, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић (1998). *Српски митолошки речник*. Београд: Етнографски институт САНУ, Интерпринт.
- Лубардић, Богдан (2013). Српски богослови у Великој Британији: Кадестонски теолошки колеџ 1917–1919 – прилози и допуне I. *Зборник радова научног*

- скупа Српска теологија у двадесетом веку – истраживачки проблеми и резултати*. Београд, 52–127.
- Недељковић, Миле (1990). *Годишњи обичаји у Срба*. Београд: „Вук Караџић“.
- Петровић, Петар Ж. (1998а). Бабице, у: Кулишић, Петровић, Пантелић 1998, 18–19.
- Петровић, Петар Ж. (1998б). Боб, у: Кулишић, Петровић, Пантелић 1998, 13.
- Петровић, Петар Ж. (1998в). Једномесечићи, у: Кулишић, Петровић, Пантелић 1998, 225–226.
- Петровић, Петар Ж. (1998г). Кумство, у: Кулишић, Петровић, Пантелић 1998, 278–282.
- Петровић, Петар Ж. (1998д). Опасивање, у: Кулишић, Петровић, Пантелић 1998, 335–336.
- Петровић, Петар Ж. (1998ђ). Урок, у: Кулишић, Петровић, Пантелић 1998, 444–446.
- Плотникова Ана А. (2001а). Једномесечићи, у: Толстој, Раденковић (ур.) 2001, 244–246.
- Плотникова, Ана А. (2001б). Појас, у: Толстој, Раденковић (ур.) 2001, 433–434.
- Плотникова, Ана А. (2001в). Кошуљица, у: Толстој, Раденковић (ур.) 2001, 291.
- Плотникова Ана А. (2004) *Этнолингвистическая география Южной Славии*. Москва: „Индрик“.
- Плотникова, Ана А. (2015). Српска грађа у московском речнику словенске старине. *Савремена српска фолклористика* II. Ур. С. Ђорђевић Белић и др. Београд: Удружење фолклориста Србије, 85–97.
- Раденковић, Љубинко (2001а). Бабице, у: Толстој, Раденковић (ур.) 2001, 12–14.
- Раденковић, Љубинко (2001б). Суђенице, у: Толстој, Раденковић (ур.) 2001, 518–521.
- Радовановић, Миљана (1973). *Вук Стефановић Караџић етнограф и фолклорист*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Стојановић, Љубомир (1924). *Живот и рад Вука Стеф. Караџића*. Београд: Штампариија „Макарије“.
- Тановић, Стеван (1927) Српски народни обичаји у Ђевђелијској Кази. *Српски етнографски зборник*, књ. 40. Друго одељење, 16. Београд: Српска краљевска академија.
- Толстая, Светлана М. (1999). Колибель, у: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь*, том II. Ред. Н. И. Толстой. Москва: Российская академия наук. Институт славяноведения, 559–562.
- Толстой, Никита И. (1995). *Язык и народная культура: очерки по славянской мифологии и этнолингвистике*. Москва: „Индрик“.
- Толстой, Никита И., Валерия В. Усачева (1995). Волосы, у: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь (в пяти томах)*, том I. Ред. Н. И. Толстой. Москва: Российская академия наук. Институт славяноведения, 421–424.
- Толстој, Светлана, Љубинко Раденковић (ур.) (2001). *Словенска митологија*. Београд: Zepher Book World.
- Требјешанин, Жарко (2009). *Представа о детету у српској култури*. Антологија српске књижевности. Београд: Учитељски факултет https://kupdf.com/download/predstava-o-detetu-u-srpskoj-kulturi_58ce7b94dc0d60f85bc346dd.pdf (приступљено 8. 7. 2018).
- Узењова, Елена С. (2001). Кошуља, у: Толстој, Раденковић (ур.) 2001, 290–291.
- Филиповић, Миленко (1972). *Вук Караџић и српска етнологија*, у: Караџић 1972.

Чајкановић, Веселин (1994). *Речник српских народних веровања о биљкама*. Сабрана дела из српске религије и митологије, књ. 4. Прир. В. Ђурић. Београд: Српска књижевна задруга и др.

Bratić, Dobrila (1993). *Gluvo doba*, Beograd: Prosveta.

Fortis, Alberto (1984). *Put po Dalmaciji*. Prir. J. Bratulić. Zagreb: Globus, <https://albertofortis.wordpress.com/> (приступљено 8. 7. 2018).

The Ritual Lexicon and the Ritual Practice Concerning the Birth
of a Child in *Srpski rječnik (The Serbian Dictionary) 1818*
by Vuk Sefanović Karadžić

Zoja Karanović

Summary

Ritual-customary practice concerning the birth of a child is very rich and diverse in Serbian culture. It consists of a series of taboos and rites which begin already in the prenatal period. It continues after the birth and proceeds in the first months and years of a child's life, and represents the process of separation of a child from the *other* world and its association with the human community. This practice consists of three phases: actions performed with respect to the birth, christening and ceremonies related to baptism, and finally rituals performed in the early years of a child's life. Some of these rituals had been mentioned or described in *Srpski rječnik (The Serbian Dictionary, 1818)* by Vuk Karadžić.

The paper deals with the nomination of ritual procedures related to the mentioned rites. The author shows that the rituals indicated in *The Serbian Dictionary* correspond to later records and also that vocabulary and its explanations include the sphere of language and culture. Therefore, Vuk Karadžić's *Serbian Dictionary* is more than what lexicography would normally define as a dictionary, since the presentations of the meanings transcend the framework of an explication of a particular lexeme. Its unique character is reflected in the fact that it provides a plethora of information on Serbian material and nonmaterial culture, and thus can be read as an ethnological testimony of the period, given in the form of a semasiologically (alphabetically) organized dictionary.

Key words: Vuk Karadžić, *Srpski rječnik (The Serbian Dictionary) 1818*, birth of a child, ritual lexicon, ritual practice, Serbian culture

проф. др Зоја Карановић
професор у пензији, Филозофски факултет,
Универзитет у Новом Саду
Е-пошта: zojanko@stcable.net

Примљено: 1. 7. 2018.
Прихваћено: 3. 10. 2018.